

3.1. Αρχαία Ελλάδα: η πόλη – κράτος

3.1.1. Ο έπαινος της αθηναϊκής δημοκρατίας –Θουκυδίδου, Περικλέους Επιτάφιος

Οι σπουδαιότερες πόλεις – κράτη στην αρχαία Ελλάδα ήταν η δημοκρατική Αθήνα και η ολιγαρχική Σπάρτη. Ενεπλάκησαν όμως σε εμφύλια διαμάχη και αυτό σήμανε και την αρχή του τέλους τους.

Την αντιδιαστολή προς τη Σπάρτη υπαινίσσεται ο Περικλής στον επιτάφιο λόγο που εκφωνεί το 430 π.Χ. προς τιμήν των πεσόντων πολεμιστών κατά τον πρώτο χρόνο του πελοποννησιακού πολέμου: «*Το πολίτευμά μας*», βεβαιώνει ο Περικλής, «*δεν έχει τίποτα να ζηλέψει από τους νόμους των γειτόνων• γεγονός είναι ότι αποτελούμε παράδειγμα για μερικούς, παρά ότι έχουμε μιμηθεί άλλους. Το όνομά του είναι δημοκρατία, γιατί δε διοικούν οι λίγοι, αλλά οι περισσότεροι*».

Βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η **ισότητα**. Στην ιδιωτική ζωή, ο νόμος δεν κάνει καμιά διάκριση ανάμεσα στους πολίτες. Στη δημόσια ζωή, μπορεί ο καθένας να αναδεικνύεται στα δημόσια αξιώματα, χωρίς η φτώχεια ή η ταπεινή καταγωγή να του είναι φραγμός. Καθένας είναι **ελεύθερος**. **Η ελευθερία του καθενός όμως έχει ως όριο την υποχρέωση προς την πολιτεία. Η υποχρέωση αυτή που συνίσταται στην πειθαρχία προς τους νόμους και τους άρχοντες** προκύπτει από την αγάπη για τη δημοκρατία.

Ένας πολίτης μπορεί ταυτόχρονα να φροντίζει τόσο τις προσωπικές του υποθέσεις, όσο και εκείνες της πόλης. Μπορεί να είναι απασχολημένος με τις δουλειές του, αλλά δεν δικαιούται για τον λόγο αυτό να είναι λιγότερο ενημερωμένος στα πολιτικά. Κατά τον Περικλή, **όποιος δεν συμμετέχει στην πολιτική ζωή δε θεωρείται φιλήσυχος, αλλά άχρηστος («αχρείος»)**.

Ο Επιτάφιος του Περικλή, το πιο αξιόλογο δημοκρατικό κείμενο που έχει γραφεί ποτέ, καταλήγει στη διαπίστωση: «*Ξυνηλών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν της Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι*». **Η Αθήνα παρουσιάζεται ως η παιδευτική εστία της Ελλάδας** με την έννοια της ανατροφής, της διάπλασης ολοκληρωμένων πολιτών που επιτυγχάνεται με την ανάπτυξη της αρετής και την καλλιέργεια αισθήματος πολιτικής ευθύνης. Ο πολίτης ταυτίζεται με την κοινότητα, τις παραδόσεις, τις αξίες της.

Τη χρονιά της ενηλικίωσής του, και προκειμένου να γραφεί στον κατάλογο που του εξασφαλίζει πολιτικά δικαιώματα, ο αθηναίος έφηβος δίνει επίσημα τον «όρκο του πολίτη». Ορκίζεται να υπερασπισθεί την πατρίδα του, να πολεμήσει για τους θεούς, την εστία του, να υπακούσει στις διαταγές των αρχόντων του, και πάνω απ' όλα να πειθαρχήσει στους νόμους. Αν κάποιος θελήσει να τους ανατρέψει, θα πολεμήσει γι' αυτούς. Από τη μέρα αυτή, ο

Ορειχάλκινο αγαλμάτιο Σπαρτιάτη πολεμιστή από τον ναό του Απόλλωνος Κορύθου στη Μεσσηνία (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα)

Το **ολιγαρχικό πολίτευμα της Σπάρτης** έμεινε στην ιστορία γνωστό για τον αυστηρό και λιτό στρατιωτικό τρόπο ζωής, ιδιαίτερα τον τρόπο ανατροφής των παιδιών και τη διαπαιδαγώγησή τους ως στρατιωτών. Η στοχοθέτηση αυτή δεν επιβλήθηκε εξουσιαστικά. Διαμορφώθηκε με τη συναίνεση των πολιτών. Το σπαρτιατικό θεσμικό σύστημα καθιερώθηκε σε μια μικρή και κλειστή κοινότητα. Τα μέλη της συμφώνησαν, ότι η παραγωγή εκπαιδευμένων στρατιωτών για το καλό της κοινότητας προέχει έναντι των συμφερόντων και των απολαύσεων του ατόμου. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα από τον Ηρόδοτο, στο οποίο ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Δημάρατος εξηγεί τη σπαρτιατική νοοτροπία στον Πέρση βασιλιά Ξέρξη:

«*Έτσι συμβαίνει και με τους Σπαρτιάτες*», λέει. «*Όταν πολεμούν μόνοι τους, δεν έχουν τίποτα το ξεχωριστό, όταν όμως πολεμούν όλοι μαζί, είναι οι καλύτεροι πολεμιστές απ' όλους. Είναι ελεύθεροι, αλλά όχι απόλυτα. Αφέντης τους είναι ο νόμος, τον οποίο φοβούνται πολύ περισσότερο απ' όσο φοβούνται εμένα οι υπήκοοί σου*».

(Πηγή: Ηρόδοτος, *Ιστορία*, Ζ, 104).

ενήλικος πια Αθηναίος πολίτης αφιερώνει το σώμα του και το φρόνημά του όχι σε κάτι αφηρημένο, αλλά σε αυτό που βλέπει κάθε μέρα με τα μάτια του, την πατρίδα του, μια πόλη που θέλει να την παραδώσει στις επόμενες γενιές πιο ζηλευτή απ' ό,τι την παρέλαβε. **Η πόλις είναι μια κοινότητα πολιτών, όχι απλώς κατόικων.**

3.1.2. Στοιχεία δημοκρατικού πολιτεύματος – Αριστοτέλους, Πολιτικά

Η αρχαία Αθήνα υπολογίζεται ότι την εποχή της ακμής της δεν είχε πάνω από τριάντα με σαράντα χιλιάδες ενήλικους άρρενες πολίτες. «Με έναν τόσο περιορισμένο πληθυσμό, συγκεντρωμένο σε μικρούς οικισμούς και ζώντας την τυπική μεσογειακή ζωή εκτός σπιτιού, η αρχαία Αθήνα ήταν το πρότυπο μιας 'αντικριστής' ('face to face') κοινωνίας» (M. I. Finley, 1984).

Ο Αριστοτέλης στο έργο του «Πολιτικά», όπου αναλύει και συγκρίνει τους διάφορους τύπους πολιτευμάτων, λέει σχετικά: «Μια πόλη που απαρτίζεται από πάρα πολλούς πολίτες, είναι μεν αυτάρκης, ως έθνος όμως, όχι ως πόλις. Διότι δεν είναι δυνατή η ύπαρξη σ' αυτή πολιτεύματος. Ποιος στρατηγός θα μπορέσει να διοικήσει τον υπερβολικά πολυάριθμο στρατό; Ή ποιος κήρυκας θα υπάρξει, αν δεν έχει τη φωνή του Στέντορος;» (Στέντωρ ήταν ο πιο μεγαλόφωνος κήρυκας των Ελλήνων στον Τρωικό πόλεμο, απ' όπου και η έκφραση «στεντόρεια φωνή»).

Η αναφορά στον κήρυκα είναι χαρακτηριστική για τη σημασία του προφορικού λόγου και την πληροφόρηση στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Χωρίς μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι πολιτικοί ηγέτες έρχονται αναγκαστικά σε άμεση επαφή με τους πολίτες και ελέγχονται άμεσα από αυτούς. Η αθηναϊκή δημοκρατία είναι άμεση, και όχι αντιπροσωπευτική, όπως η σύγχρονη. **Η πόλις αυτοκυβερνάται.** Κέντρο των πάντων είναι ο **δήμος**, δηλαδή το σύνολο των πολιτών που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στα «κοινά»*.

Πολίτης, κατά τον Αριστοτέλη είναι «ο μετέχων κρίσεως και αρχής». Αυτό στην πράξη σημαίνει, ότι μπορεί διαδοχικά να κληρωθεί βουλευτής, δικαστής, άρχοντας με θητεία ενός χρόνου. Η συμμετοχή του στη συνάθροιση των πολιτών, την Εκκλησία του Δήμου, είναι ελεύθερη. Εκεί, στον λόφο της Πνύκας, απέναντι από την Ακρόπολη, λαμβάνονται οι βασικές αποφάσεις της πολιτικής ζωής της κοινότητας για θέματα εσωτερικής ή εξωτερικής φύσεως: πόλεμος, ειρήνη, συμμαχίες, δημόσια έργα, ανέγερση του Παρθενώνα ... Η Βουλή των πεντακοσίων, με μέλη κληρωτά, πενήντα κατά φυλή, εισηγείται τα σχέδια νόμου. Η Εκκλησία του Δήμου αποφασίζει και κυβερνά στην πράξη την πολιτεία.

Τα κύρια χαρακτηριστικά των συνεδριάσεων στην Εκκλησία του Δήμου είναι: **α) Όλοι έχουν ίσο δικαίωμα να λάβουν τον λόγο**

* Δήμος με την αρχαιοελληνική έννοια του όρου στον οποίον δεν συμπεριλαμβάνονται ούτε οι γυναίκες, ούτε οι δούλοι.

Όρκος των Αθηναίων εφήβων (Στ' ή Ε' αιώνας π.Χ.)

«Δεν θα ντροπιάσω τα ιερά όπλα ούτε θα εγκαταλείψω τον συμπολεμιστή μου, μ' όποιον συμπαραταχθώ πλάι, πλάι, και θ' αγωνισθώ για τα ιερά και τα όσια και μόνος μου και με πολλούς. Την πατρίδα δεν θα την παραδώσω μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και κραταιότερη απ' ό,τι την παραλάβω. Και θα πειθαρχώ στην ορθοφροσύνη των εκάστοτε αρχόντων και θα υπακούω στους νόμους που ισχύουν και σ' όσους άλλους ο λαός ομόφωνα ψηφίσει. Κι αν κανείς επιχειρήσει ν' ανατρέψει τους θεσμούς ή δεν πειθαρχεί σ' αυτούς, εγώ δεν θα του το επιτρέψω, αλλά θα τον αποκρούσω και μόνος μου και με όλους τους άλλους[...].»

(Λυκούργος, Κατά Λεωκράτους, 77 κ.α. Και επιγραφή στις Αχαρνές).

Έρως Ελευθερίας και Δημοκρατίας, Επιλογή Μάριος Πλωρίτης, Μτφρ. Χρ. Θεοδωράτος, Γεωργιάδης, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1992.

Άγγελος Γιαλλινάς, Το Θησείο και η Ακρόπολη, (Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλ. Σούτσου & Συλλογή Ε. Κουτλιδίδη)

«Η αρχαία Ελλάδα δεν είναι πρότυπο, ούτε μοντέλο προς μίμηση, όπως άλλωστε δεν μπορεί να είναι κανένα ιστορικό έργο σε οποιονδήποτε τομέα. Θεωρώ, όμως, ότι μπορεί να λειτουργήσει για μας σαν γονιμοποιό σπέρμα, δεδομένου ότι μας επιτρέπει να δούμε εν τη γενέσει τους πληθώρα στοιχείων πάντοτε επίκαιρων- μπορεί και πρέπει να είναι για μας κέντρισμα, έμπνευση και πηγή ιδεών [...]».

Κορνήλιος Καστοριάδης, Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα, Εκδ. Ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1986.

(«ισηγορία»). β) Η απόφαση λαμβάνεται με απλή **πλειοψηφία** των παρόντων. γ) Η επιλογή για τα δημόσια αξιώματα γίνεται με **κλήρο**. Οι περισσότεροι πολίτες έχουν άμεση εμπειρία διακυβέρνησης και γενική εξοικείωση με τις δημόσιες υποθέσεις. Ακόμα και οι απαθείς δεν μπορούν να τις αποφύγουν. Και όλοι γνωρίζουν ότι, αν κάτι δεν τους αρέσει, έχουν τη δύναμη να το αλλάξουν. Μπορούν, όχι απλώς να επηρεάσουν, αλλά να διαμορφώσουν άμεσα τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων και τη διακυβέρνηση της πόλης.

Οι πολίτες έχουν ίσο δικαίωμα να **δικάζουν**. Τα δικαστήρια δεν συγκροτούνται από επαγγελματίες δικαστές, αλλά από κληρωτούς. Κάθε χρόνο κληρώνονται 6.000 εν δυνάμει δικαστές της Ηλιαίας που δίνουν όρκο, ότι θα δικάσουν σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα του αθηναϊκού λαού και της Βουλής των πεντακοσίων. Μετά την ορκωμοσία οι δικαστές μοιράζονται με κλήρο στα διάφορα δικαστήρια.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι **στη δημοκρατική πόλη - κράτος η κοινωνία «αυτοθεσμιζείται», «αυτοκυβερνάται»**. Αυτό σημαίνει, ότι η ίδια ορίζει τους νόμους της, η ίδια μπορεί και να τους μεταβάλλει, ανάλογα με τις ανάγκες της και τις περιστάσεις. Αυτό την οδηγεί στην **αυτονομία** και την **αυτοτέλεια**. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες, οι πολίτες που ζουν σε αυτήν και συμμετέχουν στην κοινοτική ζωή που αυτή τους εξασφαλίζει μπορούν να υποστηρίξουν ότι είναι **ελεύθεροι άνθρωποι**.

3.2. Η ελληνιστική εποχή: η οικουμενική πόλη

Το 334 π.Χ. βασιλιάς της Μακεδονίας αναγορεύεται ο Αλέξανδρος. Εμπνέεται από τα πολεμικά παραδείγματα του πατέρα του, Φιλίππου, και από τη διδασκαλία του παιδαγωγού του, Αριστοτέλη. Με τις κατακτήσεις του **διευρύνει την αντίληψη της πόλεως προς την κατεύθυνση της οικουμένης**. Η **γλώσσα** και ο **πολιτισμός** των Ελλήνων που μεταλαμπάδευσε στα εδάφη που κατέκτησε, επιζούν επί αιώνες. Λαοί που μέχρι τότε αγνοούσαν ο ένας τον άλλον, έρχονται σε επαφή, είτε λόγω των επεκτατικών πολέμων και της διπλωματίας, είτε μέσω των νέων οδών του εμπορίου. Για πρώτη φορά, πληθυσμοί στη Δύση και την Ανατολή θα αντιληφθούν πόσο μεγάλος είναι ο κόσμος όπου ζουν και θα σφυρηλατήσουν δεσμούς που οδηγούν στην ανταλλαγή εμπορευμάτων και ιδεών.

Ο **πρόωρος θάνατος του Αλέξανδρου το 323 π.Χ.** αφήνει αναπάντητο το ερώτημα, αν θα μπορούσε με τις εξαιρετικές ικανότητές του, να επιτύχει την πολιτική ενότητα της αυτοκρατορίας του. Η αυτοκρατορία του κατακερματίζεται και διαμοιράζεται στους διαδόχους του.

Στα ελληνιστικά βασίλεια κατοικεί ένα **μωσαϊκό υπηκόων** χωρίς καμιά ομοιογένεια από άποψη φυλετική, κοινωνική, πολιτική. «**Επίσημη γλώσσα**» είναι η ελληνική. Πρόκειται για την

Θεόφιλος, «Ο Περικλής από της Πνυκός Δικαιολογών χάριν της Ακροπόλεως δαπάνας», Μουσείο Θεόφιλου, Μυτιλήνη.

«Τις αγορεύειν βούλεται;»

«...Η συνεδρίαση άρχιζε πολύ πρωί με το χάραμα. Το σήμα δινόταν με μια σημαία που κυμάτιζε στην Πνύκα. Αμέσως η αστυνομία έκλεινε τους δρόμους που οδηγούσαν στην αγορά, σημείο συνάθροισης των περιπατητών και διοχέτευε τους πολίτες προς την κατεύθυνση που έπρεπε να πάρουν.[...] Ανέβαιναν από έναν πολύ ανηφορικό δρόμο. Λίγο πριν από την κορυφή του έφταναν σε μια ταράτσα, όπου ανακάλυπταν μια θαυμάσια θέα προς τη θάλασσα, την αγορά, τον Άρειο Πάγο και τα προπύλαια της Ακρόπολης. [...] «Ποιος ζητά το λόγο;» Μ'αυτές τις λέξεις ανοίγει ο κήρυκας τη συζήτηση...».

Gustave Glotz, *Η ελληνική πόλις*, Μτφρ. Αγνή Σακελλαρίου, Δ' έκδ., Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1994.

Τμήμα κληρωτίδας του 3ου αι. π.Χ. (Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, Αθήνα)